

Rozdział 9.
Fałszywe informacje – identyfikacja
i ocena w świetle wyników badań

Rozwój środków masowego przekazu, popularność mediów społecznościowych, a tym samym dostęp do informacji to szansa na zdobycie wiedzy i wykształcenia, przeciwdziałanie wykluczeniu etc.¹, jednocześnie jednak zjawisko to stanowi poważne wyzwanie. Przede wszystkim ilość docierających wiadomości sprawia, że trudno jest je weryfikować. Praktyka dnia codziennego wskazuje, że odbiorcy informacji pisanych oraz tego, co jest podane w mediach, uznają je za wiarygodne, a to z kolei sprzyja rozprzestrzenianiu się fałszywych treści i prowadzi do zniekształcenia obrazu świata. Gro osób, zwłaszcza młodych, może ulec manipulacji i stać się zakładnikami trolli internetowych, zwykłych żartownisiów, zwolenników pseudonaukowych teorii czy szeroko rozumianej władzy. Zalew wiadomości, swoista bezbronność wobec ich weryfikowalności, łatwość w przyswajaniu niesprawdzonych treści budzą często lenistwo umysłowe; sprawiają, że przestają rodzić się pytania, zanika poznawcza dociekliwość.

Jak sprawcza bywa dezinformacja w wymiarze globalnym pokazują wydarzenia w świecie polityki², obrazy z okresu pandemii, stosunek do mniejszości, zmiany klimatu czy wojna w Ukrainie³. Bezbronna wobec fałszywych treści może ostatecznie okazać się także jednostka, która na skutek szerzenia fałszywych opinii o niej, bywa ofiarą hejtu. Czynnikiem szczególnie niebezpiecznym jest tempo rozprzestrzeniania się nieprawdziwych treści. Dezinformacja może zniszczyć jednostkę, choć historyk kultury, medioznawca i publicysta Silva Vaidhyanathan zauważa, że np. *Facebook prawdopodobnie jest czymś dobrym dla jednostek. Nie służy jednak zbiorowości*⁴.

Kampania prezydencka w Stanach Zjednoczonych w 2016 roku sprawiła, iż dziennikarze amerykańscy zdali sobie sprawę z dość często pojawiających się nieprawdziwych wiadomości. Silva Vaidhyanathan podaje jako przykład informację o rzekomym poparciu kandydatury Donalda Trumpa przez papie-

¹ Mark Zuckerberg 27 czerwca 2017 roku zamieścił na stronie na Facebooku wiadomość (podają za książką S. Vaidhyanathan *Anti Social Media. Jak Facebook oddala nas od siebie i zagraża demokracji*, Warszawa 2018, s. 9): *Czynimy postęp, łącząc cały świat, a teraz będziemy jeszcze bliżej siebie nawzajem*.

² Za przykład może posłużyć wielokrotnie już analizowana kampania wyborcza Donalda Trumpa. Por np.: A. Kalinowska-Żeleźnik, Wykorzystanie Twittera w kampanii wyborczej Donalda Trumpa *Media Biznes Kultura* >> 2020 >> Numer 2 (9) 2020; Kampania Trumpa, kampania strachu. Donald Trump sięgnął po swój stary sposób na zjednanie sobie wyborców – sianie lęku i napięć. Publikacja: 09.09.2020, Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/swiat/art534971-kampania-trumpa-kampania-strachu> [dostęp: 17 lipca 2022]

³ Przykłady fake news zostaną omówione w dalszych partiach tekstu.

⁴ S. Vaidhyanathan, op. cit, s. 34–35.

za Franciszka. Zjawisko zyskało miano fake news⁵. Fałszywe treści stały się w ostatnich latach narzędziem dezinformacji, co – jak się wydaje – jest dużo większym problemem.

Autorzy projektu *Mediacje i dialog w Unii Europejskiej prowadzące do trwałego i sprawiedliwego społecznie porozumienia osiąganego w warunkach rzetelnej i wiarygodnej informacji*. Akronim: GANESA⁶ przeprowadzili badania służące zdobyciu wiedzy na temat tego, jak studium i uczący się w szkołach średnich przedstawiciele młodego pokolenia oceniają wiarygodność prasy, stacji radiowych i telewizyjnych, czy potrafią przeciwstawić się dezinformacji⁷, co uważają za *fake newsy*⁸ i jak je identyfikują. Oprócz udzielenia odpowiedzi w ankiecie przygotowanej i przeprowadzonej w 2021 roku uczestnicy projektu mieli możliwość wzięcia udziału w szeregu spotkań poświęconych *fake news* i dezinformacji, między innymi w warsztatach prowadzonych przez kierownika projektu Wojownicy Klawiatury⁹ Filipa Szulik-Szareckiego i zajęciach z doktorem Marcinem Miodkiem. Wspomniane wydarzenia pozwoliły grupie uczestniczącej w projekcie GANESA poznać przykłady *fake news*, obudzić swoistą czujność wobec otrzymywanych treści i doskonalić umiejętność rozpoznawania fałszywych informacji.

W założeniach projektu znalazły się odniesienia do Rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 12 marca 2019 roku w sprawie budowania zdolności UE do zapobiegania konfliktom i mediacji (2018/2159(INI)), uwzględniono szczególnie punkty D., H. i O. Działający w projekcie założyli, że budowa społeczeństw otwartego wymaga też pokonania bariery własnego etnocentryzmu. Aby móc podejmować optymalne społecznie oraz personalne decyzje, należy mieć możliwie przekrojowy i pełny dostęp do wiarygodnych i rzetelnych informacji¹⁰, stąd potrzeba rozwijania umiejętności w zakresie komunikacji, interpretacji informacji w rzeczywistym kontekście społecznym i kulturowym oraz

⁵ Silva Vaidhyanathan, op. cit., s. 294.

⁶ Więcej na: <https://www.ganesa.uni.wroc.pl> [tu:] Założenia projektu.

⁷ Dezinformacja rozumiana jako celowe wprowadzenie kogoś w błąd przez podanie mylących lub fałszywych informacji w celu działania na czyjąś szkodę i/lub uzyskania korzyści. Podaję za historyczką mediów Caroline Jack.. *Lexicon of Lies: Terms for Problematic Information*, s.3. Więcej na: <https://datasociety.net.pdf> [Dostęp: 14.07.2022].

⁸ Fake newsy rozumiemy jako fałszywe informacje, choć zdajemy sobie sprawę z niedoskonałości terminu i jego oksymoronicznego charakteru. K. Rosińska, autorka pracy *Fake News. Geneza, istota, przeciwdziałanie*, Warszawa 2021, s. 21, zauważa, że leksem *informacja* budzi przekonanie o prawdziwości przekazywanych treści.

⁹ *Wojownicy Klawiatury* to inicjatywa skupiona na budowaniu społeczności zaangażowanej w walkę ze zmanipulowanymi treściami. Więcej na <https://wojownicyklawiatURY.pl>

¹⁰ Więcej na: <https://www.ganesa.uni.wroc.pl> [tu:] Założenia projektu.

potrzeba identyfikowania *fake news*¹¹. Niniejszy rozdział zawiera omówienie wyników badań w tym zakresie¹².

Jak zaznaczono wyżej, grupę badawczą tworzyli studentki i studenci wrocławskich wyższych uczelni (w tym członkowie koła naukowego ISKRA¹³) oraz germanistyki Uniwersytetu Wrocławskiego, uczennice i uczniowie liceum ogólnokształcącego oraz technikum (zakres wiekowy do 15 do 26 lat).

Wspomnianą wcześniej ankietę¹⁴ wypełniło 646 osób w tym 419 studiujących na UW, co stanowi 64,86%, oraz 227 uczniów i uczennic wrocławskich szkół średnich, co daje 35,14% ankietowanych (patrz także: tabela niżej).

Tabela 9.1. Respondenci ankiety GANESA

Respondenci/typ szkoły	Liczba biorących udział w badaniu	Udział procentowy
Studenci UW r. (w tym członkowie koła Iskra)	391	60,53
Studenci Instytutu germanistyki UW	28	4,33
Uczniowie liceum ogólnokształcącego	120	18,58
Uczniowie technikum	107	16,56

Źródło: opracowane własne na podstawie badań GANESA

W 7. pytaniu otwartym respondenci mieli opisać fejka, który uznano za prawdę¹⁵. 63 osoby zupełnie pominęły ten punkt ankiety. Spośród 586 badanych (liczba uwzględnia także tych, którzy odpowiadali, np. *nie wiem, nie znam nie umiem*) 77 posłużyło się uogólnieniem, np. *śmierć znanej osoby*. Wielu re-

¹¹ 16 czerwca 2022 roku Komisja Europejska przedstawiła udoskonalony kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji. Pierwsza wersja kodeksu została opublikowana w 2018 roku (<https://cyberpolitycy.nask.pl/kodeks-postepowania-w-zakresie-zwalczania-dezinformacji/>).

¹² Omówienie ma przede wszystkim charakter jakościowy. Rozbicie na podgrupy badawcze (studiujący na wydziale prawa, ekonomii i administracji, na germanistycie, uczennice i uczniowie liceum oraz technikum) stosowano, gdy wyniki wyraźnie sugerowały różnice poglądów wynikające z racji wieku czy charakteru szkoły.

¹³ ISKRA to akronim Interdyscyplinarnego Studenckiego Koła Rozwoju Administracji działającego na Uniwersytecie Wrocławskim od 2005 roku.

¹⁴ Ankieta została przeprowadzona na wydziale germanistyki pomiędzy 5 a 12 marca, na wydziale prawa, ekonomii i administracji od 21 lutego do 14 kwietnia, w liceum ogólnokształcącym od 24 lutego do 24 marca, a w technikum pomiędzy 3 a 24 marca. Była anonimowa, jednorazowa, internetowa przeprowadzona za pomocą formularza Microsoft Forms. Obejmowała 31 zarówno otwartych, jak i zamkniętych pytań jednokrotnego i wielokrotnego wyboru.

¹⁵ Siedem osób posłużyło się więcej niż jednym przykładem.

spondentów nie umiało przywołać żadnego fake news – 180 ankietowanych. 98 to osoby studiujące: 90 na i 8 na germanistyce, a 82 reprezentowały szkoły ponadpodstawowe: 41 z liceum i 41 z technikum; patrz także: tabela poniżej). Tym samym materiał dotyczący samej natury fejków wyraźnie się zmniejszył (406 osób, co stanowi 62,38 % badanych, podało w sumie 422 – mniej lub bardziej trafnych – przykładów).

Tabela 9.2. Liczba osób nie identyfikujących fałszywych informacji

Respondenci	Liczba osób	Wynik procentowy (...co stanowi... % wszystkich biorących udział w badaniu)
Osoby, które pominęły polecenie 7. ankiety.	63	9,76
Osoby, które napisały, że nie potrafią/nie umieją podać przykładu lub nie kojarzą sytuacji etc.	180	27,86
Razem	243	37,62

Źródło: opracowane własne na podstawie badań GANESA

Warto postawić pytanie o przyczynę takiej a nie innej decyzji młodych ludzi. Nieoperowanie przykładem wynikać może niekoniecznie z braku wiedzy (choć i takie wypowiedzi odnotowano). Wydaje się, że niektóre osoby, zwłaszcza z grupy studentów i studentek, uznały, iż autorom ankiety chodzi szczególnie o wykazanie ich niewrażliwości na feyki, skłonności do ulegania manipulacji. I choć polecenie nie sugerowało, że to odpowiadający uznali fejk za rzetelną informację, najwyraźniej nie chcieli być postrzegani jako nieradzący sobie z odróżnianiem treści prawdziwych od fałszywych. To może być powód tak częstego unikania podawania przykładów. Zdają się to potwierdzać wypowiedzi typu:

1. *Konkretnego (fake news) nie mogę (sobie) przypomnieć ponieważ staram się wyrzucać to z głowy. Co tydzień spotykam się z fake newsami szczególnie ze świata polityki.*¹⁶
2. *Nie pamiętam niestety, raczej nie wierzymy na 100 proc., w newsy z internetu, chyba, że wciąż wierzymy i nie wiemy, że to fejk.*
3. *Nie było takiego przypadku.*
4. *Nie było takiej sytuacji.*
5. *Nie interesują mnie feyki.*

¹⁶ Pisownia we wszystkich cytowanych wypowiedziach oryginalna.

6. *Nie jestem w stanie podać przykładu.*
7. *Nie jestem w stanie przypomnieć sobie takiej sytuacji, choć jestem ich świadomy/a.*
8. *Nie kojarzę takiej sytuacji.*
9. *Nie mam takiego przykładu. Zawsze sprawdzam rzetelność informacji w kilku źródłach.*
10. *Nie miałam*
11. *Nie miałam takiego przypadku*
12. *Nie mogę sobie przypomnieć takiej sytuacji.*
13. *Nie pamiętam takiej sytuacji. Staram się zawsze weryfikować informacje.*
14. *Nie przypominam sobie takiej. Zawsze staram się sprawdzić informację z kilku źródeł.*
15. *Nie spotkałem się*
16. *Nie śledzę niewiarygodnych stron.*
17. *Nie wiem, dużo jest takich*
18. *Nie znam takiego przypadku.*

Połowa studentów wrocławskich wyższych uczelni udzieliła podobnych odpowiedzi, podczas gdy uczniowie technikum i liceum częściej przyznawali, że nie znają przykładów fake news lub nie potrafią ich sobie przypomnieć. Można zauważyć, że część respondentów dostrzega zasadność sprawdzania informacji w różnych miejscach i potrzebę weryfikacji treści, które do nich docierają. Odpowiadający są świadomi nierzetelności niektórych źródeł i obecności niewiarygodnych treści w przestrzeni publicznej i prywatnej. Jako przykład podawana jest TVP¹⁷ (14 osób), jednostki wskazywały także na *Nasz Dziennik*, portale społecznościowe, TVN24, oficjalne strony partii politycznych.

Po przeanalizowaniu udzielonych odpowiedzi wyłoniły się dwa wyraźne obszary tematyczne (patrz: tabela poniżej), z którymi wiązały się fałszywe wiadomości. Ankieta została przeprowadzona w dobie pandemii i przykłady fake news w dużej mierze dotyczyły właśnie tego zagadnienia (124). Drugi obszar obejmował szeroko rozumiany świat polityki (113). Zamieszczona niżej tabela nie uwzględnia wyników procentowych przy poszczególnych obszarach, ponieważ część przykładów odnosiła się zarówno do świata polityki, jak i pandemii, np. *globalna pandemia jest zorganizowanym spiskiem rządzących elit, kimkolwiek oni by nie byli, wymierzonym we własność prywatną i wolność i jest przykryw-*

¹⁷ Jedno z pytań w ankiecie (6.) dotyczyło oceny wiarygodności źródeł, na pierwszym miejscu wśród grupy studentów znalazła się *Gazeta Prawna* (za takie źródło uznało ją 207 ankietowanych osób), na drugim *Gazeta Wyborcza* (204). w grupie młodzieży ze szkół ponadpodstawowych pierwsze miejsce zajęła *Gazeta Wyborcza* (984 osoby uznały ją za źródło bardzo wiarygodne). Realizacja polecenia 7. nie wymagała podania źródeł fake news.

ką do wprowadzenia globalnego komunizmu. (pisownia oryginalna). Ostatni obszar stanowią doniesienia o śmierci sławnych osób (42). np. celebrytów, aktorów, ale też polityków i rządzących (tu również obszary się zazębiają). Takiej odpowiedzi udzieliły 42 osoby. W tym 1 z germanistyki, 27 studentów innych kierunków, 8 z liceum i 6 z technikum (nie widać jakiejś wyraźnej zależności między wiekiem badanych a obszarem zainteresowań).

Tabela 9.3. Zakresy tematyczne fałszywych informacji

Tematyka fake news	Liczba udzielonych odpowiedzi
Pandemia	124
Zagadnienia krajowe i międzynarodowe	113
Doniesienia o śmierci znanych osób	42
Razem	272 (64,45% wszystkich przykładów)

Źródło: opracowane własne na podstawie badań GANESA

Wśród podanych przykładów fake news na temat pandemii znalazły się między innymi takie:

1. *Pandemia covid 18 nie istnieje.*¹⁸
2. *Pandemia korona wirusa została wymyślona.*
3. *Szczepionki są robione z abortowanych płodów.*
4. (...) *szczepionki wywołują autyzm.*
5. *chipy w szczepionkach.*
6. *5G odpowiedzialna za Coronawirus.*
7. *Fałszywe informacje na temat obostrzeń, w tym wiadomości o zamkniętych strefach.*
8. *COVID-19 nie istnieje.*
9. *(powstała) czeska mutacja wirusa.*
10. *Fejk news odnośnie że koronawirus ginie w gorącej wodzie.*
11. *Maseczki nie pomagają w walce z COVIDem.*
12. *Zmiana DNA przez szczepionki na koronawirusa.*

Najwięcej fałszywych informacji związanych z pandemią (choć trudno tu mówić o dominancie), jak wynika z ankiety, dotyczy wiadomości na temat szkodliwości szczepień i samych szczepionek – 22, oraz obostrzeń i wydzielenia zamkniętych stref – 22 odpowiedzi. Na drugim miejscu znalazły się informacje o chipach w szczepionkach, które będą służyć inwigilacji społeczeństwa

¹⁸ Pisownia we wszystkich przywoływanych wypowiedziach oryginalna.

– 11. Przy takim rozłożeniu odpowiedzi warto jeszcze wspomnieć o fejkach dotyczących celowego wywołania pandemii, w tym wskazujących na spisak – 4, sugerujących, że wirus został rozpylony – 1 i podkreślających, że sieć komórkowa piątej generacji (5G) jest przyczyną rozprzestrzeniania się wirusa – 9 (patrz: tabela poniżej). Warto wspomnieć też o fejkach mówiących o szkodliwości maseczek (3), o tym, że picie ciepłej wody zabija wirus (4), że w szpitalach leżą statyści. Ostatni przykład wskazuje wyraźnie na źródło fałszywej informacji. Pozostałe odpowiedzi, również wymienione wyżej jako przykłady, zostały przywołane przez jednostki.

Tabela 9.4. Przykłady fałszywych informacji

Udzielona odpowiedź/temat	Liczba udzielonych odpowiedzi	Wynik procentowy ¹⁹
Szkodliwość szczepień i szczepionek	22	17,75
Fałszywe informacje dotyczące obostrzeń	22	17,75
Chip w szczepionce	11	8,87
5G przyczyną rozprzestrzeniania się wirusa	9	7,26

Źródło: opracowane własne na podstawie badań GANESA

Temat pandemii, co zrozumiałe, dominował w doniesieniach prasowych, w stacjach radiowych i telewizyjnych, w mediach społecznościowych. Pandemia dotknęła bezpośrednio ankietowanych (konieczność przejścia na nauczanie zdalne, opuszczenie akademików, burs i internatów, lockdown etc.) i ich rodziny (izolacja, rzadsze spotkania, choroba etc.), co spowodowało zainteresowanie wiadomościami, wśród których pojawiały się także te nieprawdziwe. Fałszywe informacje na temat szkodliwości szczepień i szczepionek, o których wspominali respondenci, zdaje się potwierdzać *Przewodnik UNICEF* na temat zarządzania dezinformacją o szczepieniach. Dokument potwierdza dwukrotny wzrost tego typu fake news po wybuchu pandemii²⁰. Z kolei zmiana trybu nauczania sprawiła, że ankietowani zmuszeni byli śledzić wiadomości i żywo reagowali na niespójność przekazywanych treści dotyczących obostrzeń, trybu pracy szkół etc. Jak się wydaje, autorzy fejków wykorzystali lęki społeczne, w tym poczucie zagrożenia i niepewność. Respondenci podający przykłady fałszywych wiadomości przywoływali postawy krewnych, którzy uwierzyli w nieprawdziwe informacje. Tu warto odnotować, że trzy osoby (2 studentów i 1 z technikum), operując przykładami fejków, zdradziły nieświadomie, że ule-

¹⁹ Wynik w odniesieniu do odpowiedzi na temat fake news o pandemii.

²⁰ Więcej na: <https://szczepienia.pzh.gov.pl>

gły zjawisku – nie wierzyły, że koronawirus stanowi zagrożenie dla życia, nie wierzyły w liczne zgony, uwierzyły w zaplanowane rozprzestrzenienie wirusa. Jakość podawanych przykładów była różna, choćby z uwagi na wspomniane uogólnienia, ale należy podkreślić, że zaledwie kilka odpowiedzi sugerowało podatność na dezinformację ankietowanej grupy.

Drugim obszarem wyraźnie reprezentowanym przez podawane przykłady fejków były, jak zaznaczono wyżej, zagadnienia krajowe i międzynarodowe. Nieprawdziwe informacje przywoływane przez respondentów dotyczące pierwszej grupy to 54 przykłady, a drugiej – 59. Niektóre z nich łączą te dwie podgrupy, np. wiadomości na temat katastrofy smoleńskiej, działań UE (patrz: tabela poniżej). Do obszaru polityka krajowa dołączono także przykłady fejków odnoszących się do rzekomo planowanych regulacji prawnych w zakresie obyczajowości.

Tabela 9.5. Fałszywe informacje dotyczące spraw publicznych

Tematyka fake news	Liczba udzielonych odpowiedzi	Wynik procentowy ²¹
Ograniczenia swobód obywatelskich w Polsce	13	11,5
Informacje, nie uwzględnione gdzie indziej, dotyczące działań osób publicznych z kraju i zagranicy	11	9,73
Wybory w USA/ dyskredytacja rywali	10	8,85
Przepisy prawa obowiązującego w Polsce	8	7,08
Stosunek do mniejszości seksualnych w Polsce	8	7,08
Relacje z sąsiadami/fake news na temat Niemiec, Rosji i Ukrainy ²²	6	5,51
Katastrofa smoleńska	5	4,42
Unia Europejska	5	4,42

Wśród podanych przykładów znalazły się między innymi:

1. *Kilka lat temu wiralem stał się fake news o PIZZA Gate jako miejscu podejrzanych interesów, gdzie są przetrzymywane nieletnie osoby.*²³
2. *Ktoś kiedyś udostępnił zdjęcie na facebooku gdzie było napisane że wyborcy Andrzeja Dudy nie muszą iść głosować w drugiej turze, ponieważ głosy automa-*

²¹ Wynik procentowy w odniesieniu do odpowiedzi w obszarze zagadnienia krajowe i zagraniczne, nie uwzględnione w obszarze pandemii.

²² Chodzi o fake newsy nie uwzględnione wcześniej.

²³ Pisownia we wszystkich przywołanych wypowiedziach oryginalna.

- tycznie przenoszą tych którzy głosowali na prezydenta RP w pierwszej turze. Co prawda był to zabawny obrazek, natomiast miał on ponad 20 tys. polubień i reakcji i ktoś nieobeznany mógł go wziąć na poważnie.
3. Mateusz Morawiecki wprowadzi blokadę messenger'a do 16, żeby uczniowie nie komunikowali się ze sobą podczas zajęć.
 4. Mój znajomy uznał że zostały sfalszowane wybory w USA.
 5. Ogłoszenie stanu wojennego po II turze (wyborów) prezydenckich.
 6. Prezerwatywy z klauzulą sumienia.
 7. TK ma prymat nad TSUE.
 8. W Polsce nie ma kary dożywocia.
 9. LGBT to pedofile.
 10. Osoba z mojego otoczenia uważa, że za katastrofa smoleńską stoją Rosjanie. Dowiedziała się o tym z obrazka krążącego po facebooku.
 11. Informacje dotyczące spisu powszechnego – znana mi osoba przeczytała na portalu internetowym, że w spisie powszechnym pojawia się pytania dotyczące stanowiska w sprawie aborcji bądź tolerancji osób LGBTQ.
 12. Znajomy uznał, że na zachodzie wyszukuje się święto Rammadan (częściej) niż Wielkanoc. Jeden z serwisów podał fałszywą grafikę na Google trend. Sam to sprawdziłem i okazało się, że to nie prawda, a fejk tworzy obraz, że zachód upada bo podporządkowuje się islamowi.

Analizę utrudnia wyraźne spłaszczenie wyników (fake news związanych z katastrofą smoleńską, ograniczeniem młodzieży dostępu do internetu, wprowadzeniem stanu wojennego w okresie pandemii etc.) i światową (fałszywe informacje na temat ostatnich wyborów prezydenckich w USA) i działań Unii Europejskiej (5). Te ostatnie warto wymienić, bo one miały stanowić szczególny punkt badań. 2 osoby przywołały fałszywą informację na temat regulacji kształtu bananów, 1 rozprzestrzenianie wiadomości na temat braku zaangażowania UE na początku pandemii, a ostatnia przywołała dezinformacyjne treści związane z Brexit. Tutaj punktem odniesienia będą odpowiedzi na pytanie 28 – Czy prawdą jest, że Unia Europejska zabrania wędzenia kielbas?, o czym nieco niżej.

Badania przeprowadzono przed wybuchem wojny. W realizacji polecenia 7. sytuacja Ukrainy, relacje Rosja – Ukraina, agresja wspomniane zostały zaledwie cztery razy: *Ukraina to część Rosji, miały miejsce spontaniczne wystąpienia mieszkańców części Ukrainy i Donbasu przeciwko władzy w 2014 roku, nad Ukrainą pojawiła się radioaktywna chmura i ostatni przykład, który mogłby zainteresować badających funkcjonowanie stereotypów – Ukraińcy przyjeżdżający do Polski nie mają zębów*. Za fejki zostały uznane przekonanie o mocarstwowości Rosji i jej chęci wpływu na politykę światową, ale także próbę ingerencji w politykę poszczególnych krajów ilustrują trzy informacje: o rosyjskiej agentce w Białym Domu i ogłoszeniu w Rosji wiadomości o zwycięstwie Donalda Trumpa

w ostatniej turze wyborów prezydenckich w USA i sfalszowanych ostatnich wyborach prezydenckich w Stanach Zjednoczonych. W obecnej sytuacji przywołane przykłady nabierają nowych znaczeń. Na podstawie rozmów z młodzieżą można przypuszczać, że w czasie trwania wojny wyniki badań byłyby inne. Dobrym rozwiązaniem mogłoby się okazać powtórzenie ankiety i porównanie jej wyników z materiałem, którym dysponujemy.

Znamienne jest także nieczęste przywoływanie fake news związanych z tematami, które – jak się wydaje – są bliskie młodym osobom, np. strajk kobiet, dostęp do środków antykoncepcyjnych, cenzurowanie treści w internecie czy ograniczenie dostępu do mediów społecznościowych – podano zaledwie 9 takich przykładów. Myląca może być wskazana ilość fejków dotyczących znajomości, a właściwie nieznajomości prawa obowiązującego w Polsce – sześć przykładów (min. o braku kary dożywocia, o istniejącej w Polsce karze śmierci, o wyższości wyroków TK nad postanowieniami TSUE) podała jedna osoba studiująca na wrocławskich uczelniach. Najwyraźniej, jak zaznaczono wcześniej, sytuacja pandemiczna wpłynęła na tematykę przywoływanych fake news. Mimo wszystko warto jeszcze raz podkreślić, że podane przykłady świadczą o znajomości zagadnienia przez respondentów. Niektóre fejki zostały już opisane przez badaczy, jak trzy razy wymieniana w ankiecie Pizzagate. Nawet to, że respondenci wykazali się poczuciem humoru, krytycyzmem, umiejętnością stosowania ironii, złośliwości (?), formułując odpowiedzi typu: *TVP to rzetelne źródło informacji..., Cały program wiadomości TVP, Duda to dobry prezydent, Mateusz Morawiecki nie manipuluje*, pozwala wierzyć, że zachowują ostrożność, korzystając z docierających do nich informacji

W celu sprawdzenia, na ile respondenci rozpoznają fałszywość bądź prawdziwość konkretnej wiadomości, sformułowano pytanie 28. zamknięte – Czy Unia Europejska zabrania wędzenia kiełbas? Celowo również uwzględniono w nim Unię Europejską, aby sprawdzić, jak jest postrzegana. Ciekawie rozłożyły się wyniki 301 osób (46,59%) na postawione pytanie odpowiedziało przecząco, ale 312 (48,30%) odpowiedziało, że nie wie, a 33 osoby (5,11%) udzieliły odpowiedzi twierdzącej. Pomysłowość autorów niektórych fake news i niepewność co do autonomii działań państw członkowskich UE powoduje, że czasem trudno nie ulec fałszywym treściom, o czym przekonali się uczestnicy badań podczas warsztatów z kierownikiem projektu *Wojownicy Klawiatury*²⁴.

Z esejów, które pisała młodzież Liceum Ogólnokształcącego nr 5 im. Jakuba Jasińskiego we Wrocławiu (także grupa ankietowana) jesienią 2021 r.,²⁵ wy-

²⁴ Patrz: przypis 9.

²⁵ Informacje na temat esejów znajdują się wkrótce na stronie projektu GANESA, patrz: przypis 6.

nika, że uczniowie doceniają przynależność do UE, czują się jej częścią, traktują jako gwaranta swobód obywatelskich, szanują kulturową różnorodność. Uczniowie podkreślali, że urodzili się i wychowali w Unii, co może oznaczać mniejsze wyczulenie na fake news jej poświęcone, a nie brak ignorancji.

Tabela 9.6. Przynależność do Unii Europejskiej

Udzielona odpowiedź	Liczba odpowiedzi	Wynik procentowy
Tak	33	5,11
Nie	301	46,59
Nie wiem	312	48,30

Źródło: opracowane własne na podstawie badań GANESA

Można podejrzewać, że wspomniane warsztaty z Filipem Szulik-Szareckim oraz dr Marcinem Miodkiem wzbogaciły wiedzę na temat *fake news* i pozwoliły grupie badawczej udoskonalić umiejętność rozpoznawania fałszywych treści i, jak wspomniano wyżej, dziś wyniki ankiety przedstawiałyby się nieco inaczej, a znajomość kompetencji Unii Europejskiej wśród respondentów jest większa. Gdy dwoje badanych jako przykład *fake news* podało wiadomość o regulacji UE w sprawie zagięcia banana, dało wyraz poczucia humoru, ale i wiedzy na temat dezinformacji. Gdy kolejna osoba analizowała zdjęcie dwóch arabskich mężczyzn na tle płonącej katedry Notre Dame w Paryżu wykazała się umiejętnością dostrzegania zabiegu fotomontażu, gdy jeszcze inna wspomniała o tym, że dała się oszukać żartowi z pierwszego kwietnia, wykazała, że bierze pod uwagę intencje nadawcy²⁶. O rozkładzie odpowiedzi zdecydowały pewnie w jakiejś mierze wiek respondentów, zainteresowania, dostęp do szeroko rozumianej kultury, specyfika dużego akademickiego miasta, a więc swoisty etnocentryzm.

Autorzy projektu GANESA przygotowali szereg scenariuszy zajęć poświęconych min. dezinformacji²⁷. Autorki jednego z nich, Anna Tracz-Molasy i Magdalena Krakowska w konspekcie zatytułowanym *Uwaga! Dezinformacja!*

²⁶ Trzy przywołane odpowiedzi nie wpłynęły znacząco na przedstawione wcześniej wyniki badań, ale warto je odnotować, jako świadectwo kompetencji respondentów. W badaniach fałszywymi wiadomościami wciąż może być pomocna książka S. Barańczaka, *Odbiorca ubezwłasnowolniony*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2017.

²⁷ Pełny tytuł: *Dialog w Unii Europejskiej. Scenariusze zajęć dydaktycznych z zakresu komunikacji, mediacji, stereotypów i przeciwdziałaniu dezinformacji*. Redakcja naukowa Marcin Mioddek. Scenariusze ukażą się niebawem w wersji papierowej, obecnie są dostępne na stronie projektu w wersji elektronicznej. Więcej na <http://www.ganesa.uni.wroc.pl>

– czyli o tym, jak być krytycznym odbiorcą informacji w mediach zaproponowały szereg działań, które pozwolą na weryfikowanie otrzymywanych treści, np. sprawdzenie źródła wiedzy, pozyskanie wiadomości na temat autora wypowiedzi, zdjęcia, zwrócenie uwagi na przypisy i adnotacje²⁸ etc.

Autorzy niniejszego opracowania traktują zgromadzone dane jako materiał do kolejnych badań i poszukiwania rozwiązań, które pozwolą rzadziej mieć do czynienia z *odbiorcą ubezwłasnowolnionym*²⁹.

²⁸ Op.cit, s. 93.

²⁹ S. Barańczak, *Czytelnik ubezwłasnowolniony*, Wrocław 2017.